

cinchima, quinquina); Էվէրէւ (Հիւսամ, lavandula); Լավերէ-ալի (Փէնէրէիէլի alkekengi); Լէւ- Էվէրէ (էլիֆօթու սcolopendrium officinale); Լաֆէ-ր (assafetida); Կոֆ (սարմուսաթ օթու, alliaire) բուսական- կան բառերը, որոնք՝ բաց ի Բաղդադ եւ Էվէրէի հէն, Է. Ալիշանի է այրուսականի մէջն ալ բողբոջին անիշատակ են դժբախտաբար: Վերեւի թէ Էվէրէ Բէլի-ի-նէն 5—600 օրինակ մը սպուած է ժամանակին, որիկէ 200 հասը Օղուլուիսեան կը պահանջէ պահել. սակայն այսօր հայտագրու հատոր մըն է թէ եւ շատ տեսերու մէջ կը պատահիմ անոր:

Բաց ի սոյն երկարութիւնէն, տեսանք՝ որ Օղուլուիսեան ունի ուրիշ աշխատութիւն մ'աւելի ընդարձակ՝ լատիներէն գրուած եւ աւարտած յամի 1783, Pathologia Արտի- Էվէրէ մակագրութեամբ: Այս գործը բաղկացած է երկր երկու հատորէ, որոց առաջինը խորագրին է՝ De Natura Morborum Եվէրէ- Էվէրէ-ի-նէն, իսկ երկրորդին՝ Symptomatologia Արտի-Էվէրէ-ի-նէն, ինչպէս կը զիջուցանէր Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան. անշուշտ Օղուլուիսեան ասոր հայերէնն ալ պատրաստելու ջանքն ունեցաւ. բայց չի գիտցուիր թէ ո՞ր է:

Ասորմէ զատ դեռ ուրիշ աշխատանքութիւններ ընձեռել կը խոստանայ Օղուլուիսեան իւր նամակին վերջը, մասաւանդ Էվէրէ Բէլի-ի-նէն Գառաջաբանութեան մէջ սակայն «Եթէ ժամանակ ունեցայց, ըսելով, եւ՝ «եթէ կարող ըլլամ խոստմունքս խաւարելու, անբասիր ըրէ՛ք զիս՝ խօսքերն՝ յարելով, որմէ եզրակացունելով կ'ըսեմ, թէ 1806ին ինքը բաւական ծեր ըլլալու էր, այսինքն՝ գոնէ 60 տարեկան, համարելով՝ որ ծննդեան թուականն էր 1746:

Եթէ ընդունինք, որ Օղուլուիսեան բժիշկ կրցաւ ապրիլ մինչեւ 70 կամ 72 տարի, վախճանած կ'ըլլայ 1815—1818 թուականներուն:

Ցաւալի է, որ չկրցայ գտնալ պատկերն այս բժիշկի, որ՝ Համալսարանական հայ բժիշկներու անդամներէն, ոչ նուազ մեծ փառք է վերջին եւ ներկայ դարուս տոհմային բժշկական պատմութեան:

Զեմ՝ կարծիր որ եղած ըլլայ նա արքունի բժիշկ. ժողովրդեան մէջ զբոսածքս բժիշկ մըն էր եւ ժողովրդեան մէջ համբաւուած. ժողովրդական բժիշկները միայն կ'ընան ժամա-

նակ ունենալ ժողովրդեան համար մտածելու. ժողովրդեան համար գրելու արքունի բժիշկ մը չէր կրնար ընդարձակ Արտի-Էվէրէ-ի-նէն մը յօրինել եւ համբաւութիւն ունենալ Էվէրէ Բէլի-ի-նէն պէս գիրք մ'ընծայելու իւր աղջին:

Դժբախտաբար տեղեակ չեմ քնաւ անոր կենաց բոլոր մանրամասնութեանց. ինչ պարտաւորութիւններ ունեցաւ արդեօք ազգային շրջանի մէջ. ամուսնացած էր, ունէր զուակ, թէ եւ գիտեմ որ հին տառեր բժիշկը շատ կանուխ կ'ամուսնանար, եւ կը գտնուին այսօր Կ. Պոլսոյ մէջ ընտանիքներ «Օղուլուիսեան, մականունով»*: Բայց իւր ամենամեծ յիշատակն է Էվէրէ Բէլի-ի-նէն, զոր հրապարակ հանեց, ոչ թէ մտաբանած չէր իրարու քով շարեւրով, ինչպէս կ'ընեն այսօր մեր մէջ, այլ իւր անձնական փորձառութեան եւ հոծ հմտութեան արդիւնն երկար տարիներ գրի առնելով. ըստ իս մեծ գործ մըն է այն, առողջապահական, դարմանաբանական, բուսաբանական, կենդանաբանական եւ անդամազնական լաւ դասագիրք մըն է. հայ մամուլն սակէ յռաջը նման օրինակ գործ մը ծնած չէ. դարուս հայ բժիշկական Մատենագրութեան մեծ պատիւն է այն, եւ այսօր՝ Տօթթ. Գովակիմ՝ Օղուլուիսեանի բժիշկական ասպարէզին ճշմարիտ «դասիւն», ինչպէս անուանած է ինքն իւր նամակին մէջ:

ՏՈՒՆԱՅԻՆ ԹՈՐՈՂԱՅԻՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՔՐԵՆՈՐԻՆԻՑ ԲՈՒՆԻՆ

Աւստրիական թերթիկը Բուժնուար ամսանիւնի մէջ Արեւորդուց մասին հետաքրքրական յօդուած մը զետեղուած էր Պր. Գրիգոր Վան-

* Անշուշտ ասոր ենթադր էր Դեղագ Օղուլուիսեան, որ 1807—9 տարիներու մէջ Կ. Պոլսոյ անյից պատմութիւնը գրած է. «Կապաւանութիւն որպիսութեան միւլիսին ի Պր. Գեորգ Օղուլուիսեանը ճարտիգները»: Գրութեանս յաւաքաբանին մէջ կը կարդանք «Կամք եղաւ ընծի ինչ որ իմ ժամանակս մէջ պատահեցաւ շուրջ օսմանեան տեղութեան՝ թաղաւորաց միւլիսի քան նէ... ամուլը ի զիւր անքննել, զորոց շատը ան է որ եւ Օղուլուիսեան նոստար Դեղագ աչք տեսաւ եւ պաշինքը ալ ուրիշներն ճշմարտեցի եւս առաւել որովհետեւ գտնողներս պարզեցան ինչ մէջ ճիշդ Օղուլու չէր լինեցողն զորոքն եւ ծառայութեան մէջ, քանիւ օրինակագրութեան: Ասէ՛ք կը գտնուի երկու օրինակ մեր (Վիենն) մատենադարանը, Թ. 117 եւ 471:

Ցեւ Էվէրէ Բէլի-ի-նէն, Վենետիկ 1806, էջ 4:

ցեանի ստորագրութեամբ: Մեծապ. Յօգուա-
ծագիրը ջանացեր է մեր ազգային մատենագրաց
քով յիշուած այն հասարակութեան ազգու-
թիւնը որոնել գտնել. եւ հասեր է հետեւեալ
եզրակացութեան.

1. Թէ սոքա հայ չեն. 2. Թէ քրիստո-
նայ աղանդաւոր եւս չեն. 3. Թէ իրենց կրօնն
զրադաշտական չէ, եւ 4. Թէ մեր ունեցած
ներկայ նիւթերովն (իմա՝ ազգային աղբիւրներէ)
առ այժմ գոնաւոր է պարզել նոցա ծագումն:

Կատարեալ համամիտ եմ պարոնին ա-
ռաջին երկու կէտերուն. սակայն նկատմամբ
երրորդ եւ չորրորդ կէտերուն՝ կարծեմ շատ
պիտի դիւրանայ պարզել անոց ծագումն՝ եթէ
մեզ օրնութեան առնունք օտար ազգաց մա-
տենագրութիւնն ու պատմութիւնը, այն ժա-
մանակ կարող պիտի ըլլանք նաեւ պարզել
իրենց կրօնը:

Ի Հնդկաստան կայ փառի ըստած ցեղ
մը, որուն ազգութիւնն է պարսիկ, եւ կրօնն
զրադաշտական. եւրէ Արաբացիք տիրեցին
Պարսկաստանի, գիտենք ի պատմութենէ թէ
ջանացին բռնութեամբ մահաւանդան ընել եր-
կրին հին քանկիչքն, եւ թէ բնաբնաց մի մասն
չուզելով ուրանալ իրենց հայրենի կրօնն
ու դաւանութիւնը, թողուցին իրենց ինչքն ու
հայրենիք եւ փախան գաղթեցին այլեւայլ օղ-
ղութեամբ զանազան երկիրներ: Այս փախըս-
տական Պարսից մի մասն էր որ նախ ի Խա-
րասան, անկէ ի Խոջին Պարսից եւ անտի թ
Հնդկիս ապաւնեցաւ: Այս հնդկական փա-
սիններն ցայժմ մեզ ամենէն աւելի ծանօթ
պատմական զրադաշտեան Պարսիկներն են:

Այս ցեղն երբ ը. դարուն ոտը կոխեց
Հնդկաստան՝ իրեն յատուկ խորամանկութեամբն
ջանաց յամենայնի նմանիլ տեղացւոց. յանձն
առաւ ամենայն պատրաստակամութեամբ ճառօ
Ռանա առաջային առաջարկած պայմաններն, մի
միայն կենաց ապահովութիւն եւ կրօնի ազա-
տուութիւն վայելելու համար: Այս պայմաննե-
րուն համամիտ ի մէջ այլոց՝ պէտք էր որ իրենց
կանաչք հնդկութեանց պէս հազնէին, ամուս-
նութեան արարողութիւնն գիշերը կատարէին
եւ ոչ ցերեկը, եւայլն: Տեղացւոց յամենայնի
հաւատարեւ եւ զանոնք իրենց հետ միշտ
հաշտ պահելու ջանքն այնչափ յառած գնաց՝
որ սկսան նոյն իսկ ամուսնութեան արարողու-
թիւնը սանկրիտերէն լեզուաւ կատարել, արք
տեղական զգեստ եւ գէշարկ գործածել. իրենց

յատուկ պարսկական լեզուն իսկաւորովն տեղի
տուաւ տեղացի Կուհրամի լեզուին եւայլն:

Յայտնի է թէ ի սկզբան տարուշան
չունէին. մինչեւ որ կարող զան Պարսկաս-
տանէն սուրբ հուրն բերել: Սակայն տարակցոյ
չկայ թէ կը պաշտէին արեգակն եւ ամբողջ
ընտրութիւնն, հանդերձ ջրով եւ հրով: Սհաւա-
սիկ իրենց առ առաջին տուած տեղեկագիրն՝
իրենց կրօնն նկատմամբ. «Լէ իշխան հոյա-
կապ, ինչ որ կ'ընենք նկատմամբ մեր հաւատ-
քին:... Գիտցիր հաստատապէս որ կը պաշտենք
զաստուածն Եզտան: Մեր հաւատքին պատճա-
ռաւ փախանք յանհաւատից:... Մենք ճամ-
շտի խեղճ սերունդն ենք: Կը յարգենք զուսին
եւ զարեգակն: Կը պատուենք զերիս այլն, այս-
ինքնզիմ, զընտր, եւ զհաւք: Կ'աղօթենք առ ամ-
նայն զոր Աստուած ստեղծեց եւ աշխարհի վրայ,՝
Չերկարենք. արդէն միտք ունիմ այս մա-
սին երկարացոյն գրելու: Առ այժմ կը շատո-
նամ պարզապէս մատնացոյց ընել հնդկա-
կան փառսինքու եւ հայրական Արեւորդաց
մէջ եղած նմանութիւնն: Արեւորդաց Հայաս-
տան գալու ժամանակն գրեթէ նոյն է փարսի-
ներու Հնդկաստան գաղթելուն, ինչպէս կարող
ենք հետեւեցնել Գր. Մագիստրոսի գրութե-
նէն: Արեւորդաց ջանքն յամենայն Հայոց
նմանելու (ի լեզու եւ ի կրօն), չիշխ յայս
նման է փարսիներու Հնդկաց նմանիլ ջանալուն:
Արեւորդաց կրօնն (պաշտօն արեգական եւ
ընտրեան), միեւնոյն է փարսիներու կրօնին
հետ, այն տարբերութեամբ՝ որ անշուշտ Արեւ-
որդիք չէին յաջողած պարսկական սուրբ հուրն
ձեռք անցնել. եւ այս է պատճառ որ չունէին
տարուշան:

Այս նմանութիւնն ակնյայտնի է եւ չկայ
տեղի տարակուսելու՝ թէ այս երկու ցեղերն
միեւնոյն ազգին կը վերաբերին, որոնց մի մասն
դէպ յարեւելք եւ միւսն դէպ յարեւմուտս է
գաղթելու: Երկու հասարակութիւնը ալ օրափ
որ կը ջանան իրենց կրօնն պահպանել, սակայն
կը տեսնեն թէ օտանք ինչ ինչ կէտերու մէջ
տեղի տալու չէ կարելի իրենց գոյութիւնը
պաշտպանել. եւ ինչպէս փարսիները ջանացեր
եւ փոխ են աուր հնդկական կրօնական եւ ըն-
տանեկան շատ սովորութիւններ, այսպէս ալ
Արեւորդիք ընդունել են շատ մը քրիստոնէա-
կան եւ հայրական սովորութիւններ: Արեւոր-
դաց պարսկական սերունդ ըլլալուն ապացոյց
է պարսկական անուններն իրենց յատուկ գիւ-
ղերուն, զորոնք կրօնանք լինելով իմաւր:

